

Oppfølging av særlig verdifulle
kulturlandskap i Sør-Trøndelag

RAPPORT:

HOLTÅLEN KOMMUNE

Innhold:

- Beskrivelse av kommunen
- Renbygda–Graftåsen
- Tamlaget
- Øyungen-området

www.fylkesmannen.no/kulturlandskapsprosjektet

FYLKESMANNEN I SØR-TRØNDELAG
Avdeling for landbruk og bygdeutvikling

Fylkesmannen i Sør-Trøndelag

Avdeling for landbruk og bygdeutvikling

Statens Hus

7468 TRONDHEIM

Besøksadresse: E. C. Dahls gate 10

Tlf: 73 19 90 00

postmottak@fmst.no

www.fmst.no

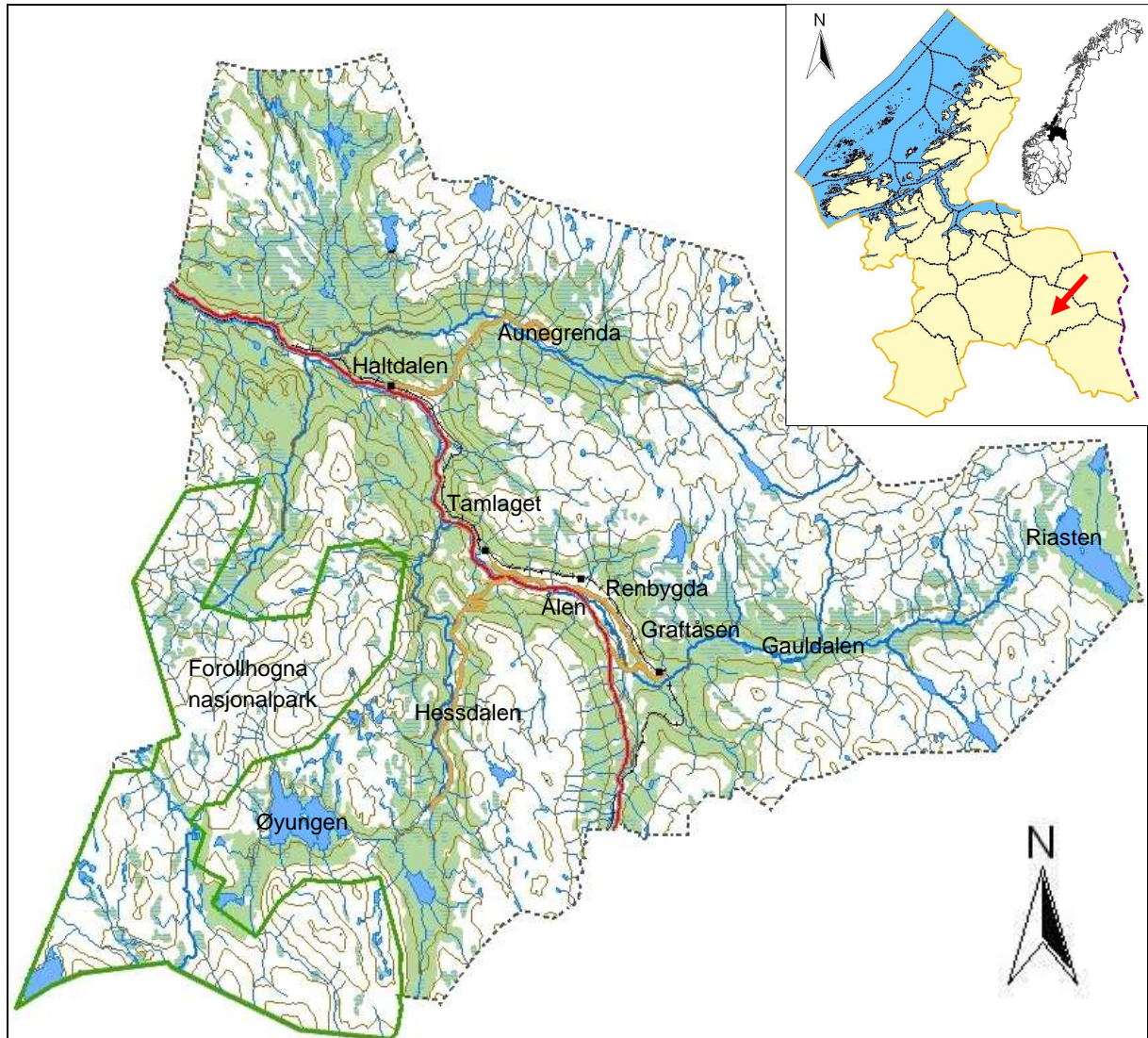
TITTEL Oppfølging av særlig verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag. Rapport: Holtålen kommune	DATO 26.07.2007
FORFATTER Vigleik Stusdal	ANTALL SIDER 39
PROSJEKTLEDER/-ANSVARLIG Laila Marie Sorte/Per Joar Gunnes	STIKKORD Holtålen Kulturlandskap
UTGITT AV Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, avdeling for landbruk og bygdeutvikling	

Innhold

1	Beskrivelse av kommunen	1
2	Renbygda–Graftåsen	4
3	Tamlaget.....	16
4	Øyungen-området.....	25
5	Kilder.....	39

1 Beskrivelse av kommunen

Holtålen er en innlandskommune som ligger øst i Sør-Trøndelag, figur 1. Kommunen grenser til Røros i øst, Tydal og Selbu i nord og Midtre-Gauldal i vest. I sør grenser kommunen til Os kommune i Hedmark fylke. Holtålen kommune har et totalt areal på 1 225 km² og kommunesenteret er Ålen. Innbyggertallet er i dag ca. 2 200, og viktige næringsveier er jordbruk/skogbruk, service/offentlig, turisme og noe industri (opplysninger fra kommunens internettside).

Figur 1. Kart over Holtålen kommune. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/ tillatelsesnr. MAD 12002-R127454.

Holtålen ble stiftet som kommune i 1838, og omfattet da Singsås, Haltdalen og Ålen. I 1840 ble Singsås skilt ut som egen kommune, og i 1855 skilte også Haltdalen og Ålen lag, men disse to ble igjen slått sammen til dagens kommune i 1971.

Holtålen har gjennom de siste hundre år av historien vært sterkt preget av bergverksdriften ved Røros kobberverk, som også hadde smeltehytter her. I tillegg førte bergverksdriften med seg en omfattende avskoging som i stor grad preget landskapet og som sysselsatte svært mange. Den første kobbermalmen i Holtålen ble oppdaget i 1674 ved Killingdal. Denne gruva

følges siden av en rekke større og mindre gruver. Killingdal gruve ble nedlagt i 1986, som den siste i Rørosdistriktet.

Jordbrukshistorien i området strekker seg langt tilbake i tid, og det antas at de første bøndene kan ha slått seg ned i Holtålen rundt år 1000 f.Kr. Rundt 1500 var det likevel ikke nevnt mer enn 29 gårder i Holtålen. Utmarksressursene har nok alltid vært viktig for folk i Holtålen, med store fjellområder som var rike på vilt. Det finnes flere spor av jegere og fangstfolk, blant annet en steinalderboplass ved Øyungen og fangstanlegg mange steder. Det er finnes også mange spor av jernvinneanlegg fra rundt Kristi fødsel.

Jordbruket i Holtålen har i stor grad vært basert på tilleggsnæringer, og heltidsbonden har på langt nær vært så vanlig som i lavereliggende strøk i fylket, med bedre produksjonsvilkår. Særlig hadde mange arbeid i tilknytning til bergverksdrifta. I senere tid har den sentralstyrte strukturrasjonaliseringen medført mange nedlagte bruk i Holtålen, da mange bruk ikke har vært liv laget for heltidsbonden. Dette har ført til at de 90 gårdsbruka som drev med melk i Holtålen på slutten av 1980-tallet, i dag er redusert til omtrent en tredel, eller vel 30 bruk.

Som en følge av endringene i jordbruksstrukturen, har mye jord blitt liggende brakk i kommunen. Det er generelt for få beitedyr og for få bønder til å holde fulldyrka mark og beitemark i hevd. Følgen av dette er at kulturlandskapet er i rask endring, med gjengroing og forfall av tradisjonell gårdsbebyggelse som de mest synlige konsekvensene.

Disse endringene av kulturlandskapet er noe vi allment ikke setter pris på. Når naturen tar tilbake arealet blir det biologiske mangfoldet endret, antall arter blir færre og mye kulturhistorie forsvinner. Dette er verdier som oppfattes å tilhøre allmennheten og som landbruket har et ansvar å holde i hevd. Når kulturlandskapet endres så radikalt, forsvinner også mye av grunnlaget for vekst i andre næringer, så som turistnæringa med tilhørende ringvirkninger.

I dette prosjektet har en forsøkt å vise hvilke verdier en har innenfor de områder som er valgt ut, og hva som skal til for at disse kan ivaretas. Hva som er mulig å ta vare på er til syvende og sist opp til den enkelte grunneier og de som har interesser i områdene. Noe av pengene som er med i grunnlaget for inntekter i landbruket, blir nå kanalisert slik at de kan være med å stimulere til å holde prioriterte områder i kulturlandskapet i hevd.

Undersøkellesområdene

På et møte mellom representanter fra prosjektet og Holtålen kommune 12.2.04, ble det besluttet å arbeide videre med tre områder som utgangspunkt: Øyungen-området, Tamlaget og Renbygda–Graftåsen.

Utvelgelsen av områder i prosjektet gir ikke en endelig oversikt over de mest verdifulle kulturlandskapene i kommunen. Andre områder kan også være særlig verdifulle kulturlandskap. Prosjektet er først og fremst en arbeidsmetode, der målrettet innsats mot enkeltområder er en sentral del i arbeidet for å oppnå maksimal effekt av de tiltak som settes i verk i kulturlandskapet.

Renbygda–Graftåsen er et sammenhengende, tradisjonelt kulturlandskap som ligger lett synlig i dalsida. Området består av smågårder med intakt gårdsbebyggelse og mange bevaringsverdige bygninger. Gårdene ligger for en stor del som ”striper” i lia med steingarder

imellom, og mange små teiger bidrar til et "lappeteppereg". Samlet gjør dette landskapet variert og spennende. En nærings- og kalkrik berggrunn gir et potensial for høyt artsmangfold. Det er få inngrep i området, og gjengroing pga. redusert drift og forfall av bygninger er i dag den største trusselen mot kulturlandskapsverdiene i området.

Tamlaget er et lite gårdsmiljø som ligger for seg selv i dalføret. Småbruket Tamlaget er unikt ettersom både bygningsmiljøet og innmarka er bevart og lite berørt av moderne inngrep. Alt er omtrent som det var for 100 år siden, om enn noe forfallent. I tillegg er kulturminner som Stormuren og historien rundt Åsplassen smeltehytte og Kjempeplassen (fra Falkbergets diktning). Kulturmarka er velskjøttet og består for det meste av gammel kulturmark, med åpen beitemark og bjørkehage.

Øyungen-området er et verdifullt og helhetlig seterområde som også er vernet som landskapsvernområde. Området har mange godt bevarte setrer og er lite berørt av moderne inngrep. Det er innslag av gammel kulturmark på flere av setrene, og bygningsmiljøene er generelt svært godt ivaretatt. Området fremstår som svært attraktivt for allmennheten for turgåing og opplevelse av fjell- og seterlandskapet. Kvalitetene i området er i dag først og fremst truet av gjengroing og manglende drift på setrene.

2 Renbygda–Graftåsen

Befart: Medio august 2005.

Hoh.: 375–625 m

Beskrivelse av området

Renbygda–Graftåsen er et stort, sammenhengende gårdsområde beliggende i en sørvestvendt li ved Ålen, kommunesenteret i Holtålen, figur 2. Undersøkellesområdet avgrenses i nordvest mot elva Litlrena, i sørvest mot elva Gaula og i nordøst mot utmarka med granskog. I sørøst er avgrensningen noe mindre definert, men følger for det meste innmarksgrensa til Graftåsgrenda, med Føssvolla og Skog som sørligste gårdstun. Videre går avgrensningen østover mot Dalsbakkan og Brattås.

Nedenfor gårdene renner elva Gaula, som fortsetter nordvestover dalføret mot Støren og senere Trondheimsfjorden. Elva setter sitt klare preg på dalføret. Mens jorda i liene er bratt og tungdrevet, er jorda langs elvebredden flatere og mer lett drevet.

Gårdene i området er gjennomgående av nokså beskjeden størrelse og ligger tett i tett i dalsiden. Dette gjør at kulturlandskapet fremstår som et mangfoldig lappeteppes. Fra riksvegen, som går på motsatt side av dalføret, er det flere steder flott utsikt over disse grendene, som danner et frodig bakteppe til kommunesenteret, figur 3.

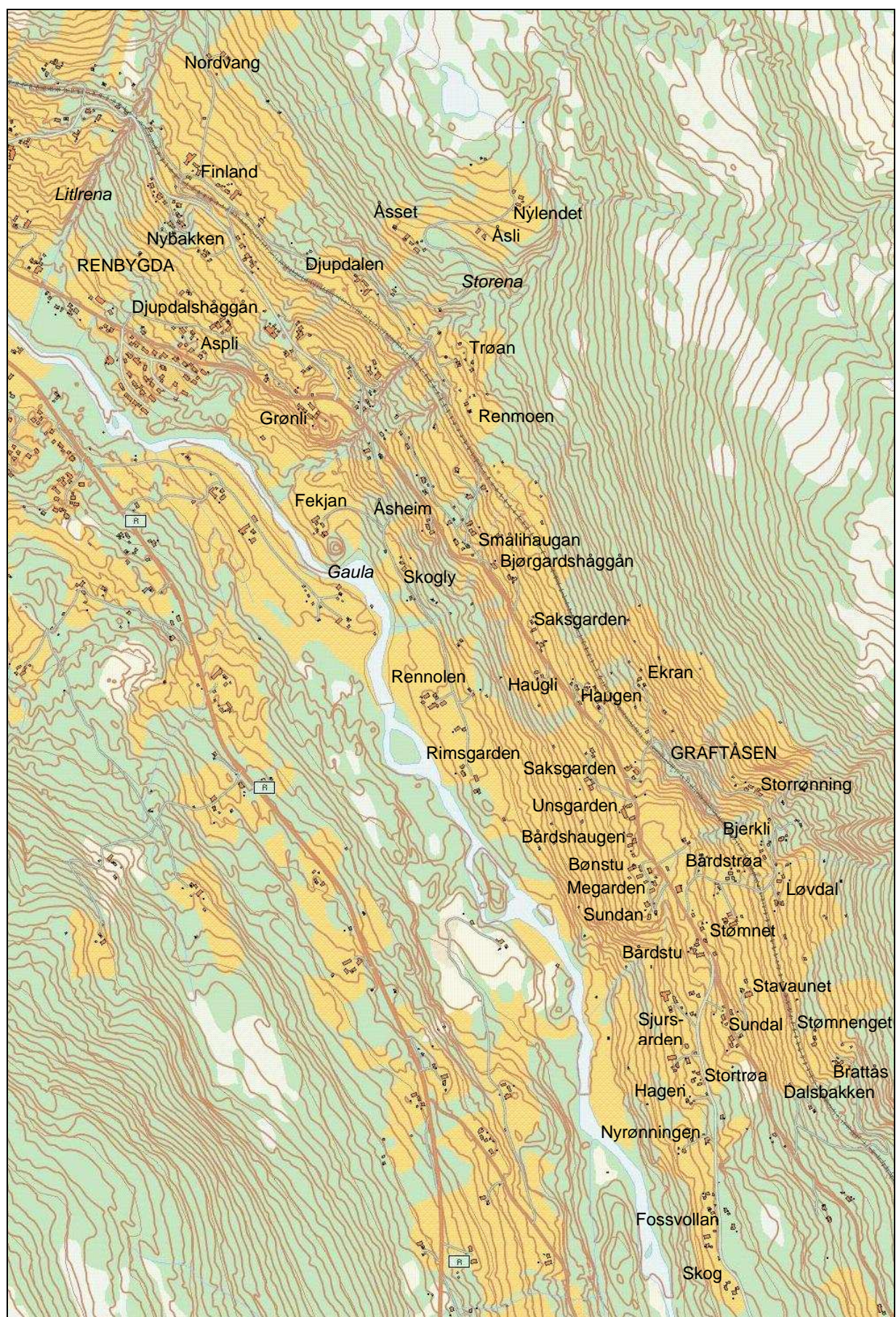
Nåværende og tidligere drift

Driften i området bærer preg av enn annen tid enn vår. Sørvendte lier var tidligere gunstige å dyrke opp på grunn av godt lokalklima og gode jordbunnsforhold, mens de i dag fremstår som tungdrevet jord. Et spennende kulturlandskap er resultatet i dag.

Svært mange av gårdene i området har vært bosted for dem som jobbet ved Røros kobberverk. Noen av brukene ble ryddet så sent som rundt 1900. Kobberverket har også ellers betydd mye for bosetningsmønsteret i området, og var på mange måter en livsnerve i bygda. De fleste gårdsbrukere gikk i arbeid ved verket i tillegg til å drive gården, og deltidsbonden er slik sett ikke noe nytt fenomen i Holtålen. Dette gjør også at her er mange, men små gårdsbruk. Kombinasjonen jordbruk/gruvedrift tok for det meste slutt rundt 1950-tallet, og siden den tid har antallet bruk i drift gått nedover.

Gårdsdrifta var tidligere langt mer mangslungen enn i dag, med åkerlapper innimellom alle engstykkene og med en mer intensiv utnytting av den nære utmarka som åpent beite eller beiteskog. I dag er drifta i større grad konsentrert til innmarka, og utmarksarealene har mistet den betydningen de tidligere hadde. Dette henger blant annet sammen med at kunstgjødsling ble tatt i bruk, noe som muliggjorde større produksjon på mindre areal. I dag er også mye av innmarka i redusert bruk, og mange tungdrevne jordlapper er gått helt ut av produksjon. Det meste av storfebeitinga foregår i dag på innmark, men likevel ligger nå mye av denne jorda brakk.

I takt med den økonomiske veksten i landet, er flere og flere bruk gått ut av drift. Særlig var det mange som sluttet mens det var god pris for melkekvotene for noen år siden. I undersøkelsesområdet er det i dag melkeproduksjon på Fækjan (37/2), på Unsgården (45/1) og på

Figur 2. Kart over Renbygda–Graftåsen. Kartdata: gislink.no - Statens kartverk/tillatelsesnr-MAD 12002-R127454 Geovekst GV-L 0900.

Finland (35/1). På gårdene Bønstu (48/1) og Åsset (36/9) holdes sau og på Bårdstu (47/3) beiter ammekyr fra Singsås. For øvrig er det så å si ingen drift på de rundt 50 gårdsbruka i området.

Dagens krav til strukturrasjonalisering har medført at bare gårdene med de beste/mest motiverte driverne er i drift, mens det leies mye tilleggsjord fra de nedlagte nabogårdene. Likevel slås og beites bare de beste arealene, slik at arealene uten drift er betydelige. På tross av at drifta er lagt ned, er det fortsatt bosetning på de aller fleste bruka, noe som gir håp for framtida. Kanskje kan deltidsbonden få sin renessanse?

Figur 3. Gårdene ligger tett i tett i lia og danner et frodig bakteppe til kommunesenteret, Ålen. Bildet viser utsikt mot Graftåsen.

Biologisk mangfold

Mangfoldet av planter og dyr i jordbrukslandskapet kan være stort. Naturlig forekommende arter har funnet nye voksesteder i beite- og slåttemark og dannet et mangfold som skiller seg fra naturen ellers. Mangfoldet er størst i områder hvor det ikke har vært pløyd, gjødslet eller tilsådd, men høstet på mer tradisjonelt vis med slått og beiting. Slike arealer kalles gammel kulturmark, og er viktige å ta vare på av hensyn til vårt biologiske mangfold.

Berggrunnen i området Renbygda–Graftåsen består for det meste av grønnstein, amfibolitt og fyllitt (NGU 2007). Fyllitt har ofte et høyt innhold av kalk, men alle bergartene er lettforvitrelige og bidrar til et mineralrikt (næringsrikt) jordsmonn. Dette danner grunnlaget for et høyt biologisk mangfold.

Det er kjent en lokalitet med forekomst av den sjeldne orkideen svartkurle på et areal i området (på eiendommen 44/4). Dette er en lyskrevende art som er ømfintlig for gjengroing og som er avhengig av at kulturmarka skjottes på tradisjonelt vis med manuell slått og til riktig tid (etter midten av juli). Etter sigende ble det sist observert ett blomstrende individ i 1990. Det ble en periode arrangert slått for å ta vare på arten, men arealet ble sist slått for 5-10 år siden, og det er ukjent om arten fremdeles er til stede i vegetasjonen her. Forekomsten av svartkurle er trolig knyttet til kalk i berggrunnen, da arten helst opptrer på kalkrik kulturmark. Det er ikke kjent andre lokaliteter med svartkurle eller andre sjeldne arter i området.

Prosjektområdet er stort, og det har derfor ikke vært mulig å utføre omfattende registreringer av kulturmark i området. Det ble av denne grunn ikke avdekket nye arealer med særlig høyt biologisk mangfold, og i forbindelse med feltarbeidet pekte det seg heller ikke ut bestemte arealer som krevde nærmere undersøkelser.

På tross av dette er det sannsynlig at det finnes kulturmark med høyt biologisk mangfold innenfor området. Dette først og fremst med tanke på den kalkrike berggrunnen, men også fordi her er bratt jord der forholdene ligger dårlig til rette for moderne drift, figur 4. Det siste er viktig fordi mange arter er avhengig av tradisjonell drift bl.a. uten omfattende gjødsling (se beskrivelse av *gammel kulturmark* over).

På bakgrunn av ovennevnte anbefales det at det blir utført nærmere undersøkelser av vegetasjonen i området med sikte på å peke ut arealer med gammel kulturmark som er viktige å ta vare på, og som kan være aktuelle for ordningen *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark*. En slik undersøkelse bør gjøres etter tips fra grunneiere og gårdbrukere i området som har kjennskap til eventuelle arealer med ”tradisjonell drift”, dvs. hvor det ikke har vært pløyd, gjødslet eller tilsådd, men høstet på mer tradisjonelt vis med slått og beiting. Arealene må heller ikke ha ligget brakk for lenge, da mange arter forsvinner selv tidlig i gjengroingen.

Figur 4. Kulturlandskapet i området er svært variert med mange små teiger og bratt terreng. Sammen med den kalkrike berggrunnen er det derfor trolig at her finnes artsrik, gammel kulturmark. Dette bør avdekkes gjennom nærmere undersøkelser av arealene i utkantene (først og fremst beitemark).

Det er som nevnt mange arealer som ligger brakk, selv det som tidligere var førsteklasses slåtteng. Ugraset er nå i ferd med å ta overhånd på mange av disse arealene, og det er tydelig at gjengroingsprosessen er godt i gang. Når arealer ligger ubrukt, hoper det seg opp

næringsrikt plantemateriale, siden dette ikke blir slått eller beitet bort. Resultatet er en voldsom gjødslingseffekt, som fører til at store, tette, næringselskende arter etter hvert dominerer enga og ”kveler” mer verdifulle fôrplanter. Etter hvert vil det også skapes rom for oppslag av løvtrær.

Det er på mange gamle beitemarker problemer med omfattende oppslag av særlig osp og gråor. Disse formerer seg raskt via rotskudd og er vanskelige å bli kvitt kun ved beiting. Når områdene rundt et beiteareal er blitt tett skog, vil disse løvtrærne raskt kunne etablere seg, selv om arealet fortsatt beites noe. Gjengroing er derfor et stort problem i området, både for det biologiske mangfoldet, det åpne landskapet og for verdifulle beitemarker.

Kulturminner og kulturmiljøer

Tradisjonelle bygninger og bygningsmiljøer har verdi som kulturminner og er med på å skape et harmonisk og vakkert kulturlandskap. Spor etter tidligere driftsmetoder har også slike verdier. Dette kan være steingarder, rydningsrøyser, oppmurte veger, bruer og lignende.

Området Renbygda–Graftåsen har et rikt kulturmiljø med mye tradisjonell og godt bevart gårdsbebyggelse, steingjerder og andre kulturminner.

Hovedtyngden av gårdene ligger plassert på samme nivå i lia, men med gårder både nedenfor og ovenfor som bryter mønsteret. Eiendommene ligger side ved side, og strekker seg gjerne helt fra elva til langt opp i utmarka. I grensene mellom gårdene har det som oftest stått steingjerder, og disse er fortsatt noenlunde intakt på mange av bruka. Dette gir kulturlandskapet et karakteristisk preg, figur 5.

Figur 5. Steingjerdene avgrenser gårdene, som ofte ligger som striper i lia. Innimellom ligger store rydningsrøyser.

De fleste steingardene på innmark vi ser i dag er bygget opp i løpet av 1900-tallet. Steingardene beskyttet innmark og dyrkingsarealer, og de avgrenset eiendommer og formet geiler – passasjer der husdyrene ble ledet fra fjøset til utmarka. Materiale til steingardene ble først og fremst hentet fra rydding av innmark. Noe av steinen kunne også bli lagt i rydningsrøyser. Steingardene krevde ettersyn og vedlikehold. På senvinteren eller tidlig om våren kunne man se skadevirkningene av tele og fjorårets beite. Tiden var da inne til å foreta vedlikehold før dyrene ble sluppet på beite.

Geiler har det vært på mange av bruka, blant annet er det et godt eksempel på en geil på Åsbakken, der man kunne lede dyra fra tunet til sommerfjøset uten at de kom inn på dyrka mark. Mange steder er geilene i dag

vanskelige å se, enten fordi de gror igjen, eller fordi de kun hadde steingjerde på den ene siden og dermed er mindre fremtredende. Geiler er i dag forholdsvis sjeldne å se, og de er dermed en del av kulturlandskapet det haster å ta vare på.

Noen av gårdene har gamle tun, andre har nyere tun. Felles for de fleste av gårdene er at den tradisjonelle byggeskikken er bevart, med bygningene samlet i et tun arrangert i firkant rundt en gårds plass, figur 6. Dette gir et helhetlig preg på byggeskikken i området, og gjør at hver enkelt gård står tydelig frem i landskapet. Det er stor bygningsmasse på de fleste gårdstuna, og på de færreste av bruka er alle bygningene i god stand. Siden så mange av bruka er ute av drift, er det særlig driftsbygningene som er i forfall. Disse er ofte store og for kostbare å holde i stand når de ikke lenger benyttes i driftsøyemed. Ellers er det først og fremst mindre bygninger med begrenset bruksområde som er utsatt for forfall, som høyløer, sommerfjøs, stabbur, mastuer og smier. Slike bygninger blir det færre og færre av i kulturlandskapet. De utgjør likevel en viktig del av helheten i et slikt landskap, da de er med på å synliggjøre de varierte driftsformene landskapet er et produkt av.

Figur 6. Et typisk småbruk i området, bygd som et firkanttun. Her er bygningsmassen velholdt. Utsikt mot Ålen og Gaula i dalbunnen.

Sommerfjøs er små fjøs nær beiten som ble benyttet for melking sommerstid, mens fjøset stod tomt. Det var vanligvis et sommerfjøs på hvert bruk, men de kunne også være flere på et bruk eller felles for flere bruk. Det siste finnes det eksempel på i Renbygda, der et tømret sommerfjøs er delt på midten med en ende for hvert av to nabobruk. Sommerfjøsa var fra gammelt av bygd i tømmer, men i nyere tid har det også blitt satt opp enklere fjøs i reisverk. Mange av sommerfjøsa som fortsatt finnes i området er i dag i fremskredet forfall. De er likevel en del av kulturlandskapet som bør bevares, og i alle fall der takene er i behold burde forholdene ligge til rette for istandsetting.

Hvert bruk hadde ofte flere høyløer, der høyet ble oppbevart til det skulle brukes om vinteren. I tilknytning til bratte innmarksarealer står flere steder høyløer, både i tømmer og i reisverk. Disse har, som sommerfjøsa, for det meste vært uten vedlikehold i mange år, og bærer i ulik grad preg av forfall. Som sommerfjøsa er de en verdifull del av kulturlandskapet, som det nå blir færre og færre av.

I tidligere tider ble det, som de fleste steder, også her dyrket korn. Det var derfor plassert kverner i elver og bekker. Det er i dag lite annet enn fundamentene igjen av disse kulturminnene.

Småhusa i og ved tunet, som mastuer, smier og stabbur, er i større grad enn de mer perifert plasserte uthusa tatt vare på, figur 7. Dette har nok sammenheng med at de hører hjemme som en naturlig del av tunet og er synlige hver dag. Det er også lettere å finne alternative bruksmåter for slike bygninger. Et tun uten disse småhusa mangler da også noe av helheten.

Figur 7. Mastuer, smier og stabbur er i større grad enn mange av de andre uthusa tatt vare på. Dette kan ha sammenheng med at de er små og relativt enkle å vedlikeholde, samtidig som det er lett å finne alternative bruksområder for dem, som f.eks. lager.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Hvordan et landskap oppleves varierer fra person til person, gjerne også over tid. Det er derfor ikke mulig å gjøre noen endelig vurdering av hvor ”fint” et landskap er. Det er likevel mulig å beskrive landskapsformene, variasjonen i landskapet, særegenheter ved området osv. Dette gjør at hver enkelt leser kan gjøre seg opp en mening om landskapet. Samtidig er det klart at områder med f.eks. stor variasjon, særegne elementer, historisk dybde og god tilgjengelighet gir store muligheter for interessante opplevelser, og utgjør dermed en betydelig verdi. Det er også klart at jo mer kunnskap man har om et bestemt sted, jo mer dyptgående vil opplevelsen av det være.

Området Renbygda–Graftåsen er et kulturlandskap med nettopp mye av kvaliteter som variasjon, særegenhet, historie og god tilgjengelighet. Kulturlandskapet i grenda skiller seg på grunn av dette ut fra ”hverdagslandskapet” og er interessant å oppleve. Området oppleves også som et helhetlig landskap, blant annet fordi her er få inngrep som bryter med det tradisjonelle preget. Samlet fremstår derfor grenda med et interessant og pittoresk landskap.

Området ligger i den østre sida av et mindre dalføre, der Gaula renner i bunnen. Dalføret er omgitt av forholdsvis lave åser og fjell, og fremstår som nokså åpent. Dette gjør at området ikke får et innestengt preg, samtidig som åser og fjell gjør at området får en tydelig avgrensing. Gaula og elvene og bekkene som går ned liene skaper variasjon i landskapet. Gaula markerer også et tydelig skille mellom de to dalsidene, og tvinger forbindelsene mellom dem over noen få bruer.

De mange små gårdene, som ligger tett plassert i dalsiden, gjør at landskapet har et lappeteppereg. Med mange tun i ulike størrelser og med bygninger fra ulike epoker, med steingarder, skogkruller og beitemark fremstår området som variert og spennende.

Siden området ligger i hellende terreng, er det også lett å få oversikt over området, f.eks. fra riksvegen mot Røros. Slik sett er også landskapsopplevelsen lett tilgjengelig; området er en viktig del av utsikten fra veien. Rørosbanen går også gjennom området, et lite stykke ovenfor de fleste av gårdene. Det er kanskje herfra man får den aller beste utsikten over området.

Landskapet er også lett å oppleve på nærmere hold, særlig for dem som bor inne i området eller kommunesenteret like ved. For disse er det naturlig å bruke området til å gå tur i. Når man går langs veien her, er det lett å få øye på spennende detaljer i landskapet. Det kan være naturlige terrengformer, spesielle bygninger, steinkonstruksjoner og lignende.

Det som gjør området unikt opplevelsesmessig, er først og fremst det karakteristiske preget med steingarder oppover liene, små tun som ligger tett i lia, små teiger samt mange små, tradisjonelle bygninger, figur 8. Dette er derfor også noe av det som er viktig å bevare dersom man ønsker at området skal beholde sitt pittoreske lappeteppereg.

Figur 8. Mange gamle bygninger i små tun, små teiger, steingarder, rydningsrøyser og høyløer gir området et karakteristisk småskala preg. Dette gjør området svært variert og spennende å oppleve.

Inngrep og trusler

Et levende kulturlandskap er ikke statisk, men vil alltid endre seg i takt med skiftende tider og forutsetninger i jordbruket. Å ta vare på kulturlandskapet er ikke alltid det samme som å unngå endringer. Et levende kulturlandskap er tvert imot et landskap i kontinuerlig utvikling, der nye elementer og driftsmetoder tilpasses det aktuelle stedets kultur- og naturforhold. Slik videreutvikles kulturlandskapet uten at det går på bekostning av biologiske verdier, historiske verdier og opplevelsesverdier. Vi må huske at også dagens kultur og driftsmetoder har rett på en plass i historiens arkiv. Likevel vil det vi ser som verdifullt i kulturlandskapet kunne forringes av inngrep som ikke er landskapstilpasset, eller fundamentale endringer i driften.

Gjengroing er i dag ofte et problem som medfører uønskede endringer i landskapet. Der tidligere innmark eller beiteland gror igjen, kan blant annet slåtte- og beiteressurser gå tapt, landskapet bli mindre framkommelig, utsikt forsvinne, biologisk mangfold gå tapt og historie viskes bort. I noen tilfeller kan likevel krattskogen som vokser opp være en ressurs i seg selv. Store arealer i området Renbygda–Graftåsen er i gjengroing eller allerede gjengrodd. Dette gjør at de strukturene og elementene som gjør landskapet attraktivt i dag er i ferd med å forsvinne i skog. At det i dag kun er drift på et fåtalls gårder, gjør at gjengroing er den største trusselen mot det kulturlandskapet vi kan se i dag.

Forfall av bygninger er også en stor trussel i området. Dette henger, som gjengroinga, sammen med svært redusert drift. I tillegg fører endret drift til at de mange småhusa, som mastuer, stabbur, høyløer, sommerfjøs osv. ikke lenger er i bruk. Både fjøsbygninger som ikke er i bruk og småhusa står derfor i fare for å forfalle. Også steingjerdene, som i dag ikke lenger har noen funksjon, er utsatt for forfall. Når høyløer, sommerfjøs og steingjerder ikke lenger er synlige i landskapet, er området blitt mye mer ensformig og har mistet mye av sitt karakteristiske preg.

Oppføring av bygninger som bryter med den tradisjonelle byggeskikken i gårdsbebyggelsen er en trussel mot kulturlandskapet i mange områder. Dette både fordi den nye bebyggelsen plasseres slik at den bryter med det tradisjonelle og fordi bygningene i seg selv harmonerer dårlig med eksisterende bebyggelse. Dette må likevel anses å være et mindre aktuelt problem i området, annet enn i nordvest der byggefeltet kan tenkes utvidet. Dette byggefeltet er i dag det største inngrepet i området som ikke er knyttet til tradisjonell jordbruksdrift.

Vurdering av området

Renbygda–Graftåsen er et sammenhengende, tradisjonelt kulturlandskap som ligger lett synlig i dalsida. Området består av smågårder med intakt gårdsbebyggelse og mange bevaringsverdige bygninger. Gårdene ligger for en stor del som ”striper” i lia med steingarder imellom, og mange små teiger bidrar til et ”lappeteppepreg”. Samlet gjør dette landskapet variert og spennende. En nærings- og kalkrik berggrunn gir et potensial for høyt artsmangfold. Det er få inngrep i området, og gjengroing pga. redusert drift og forfall av bygninger er i dag den største trusselen mot kulturlandskapsverdiene i området.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

Kulturlandskap skapes gjennom gjensidig påvirkning mellom natur og kultur. Særlig verdifulle kulturlandskap har ofte bevart gamle kulturmarker, har gjerne mange kulturminner og har stor grad av variasjon. Sammenhengen mellom kulturmark og bygningsmasse er også med på å skape helhetlige og særlig verdifulle kulturlandskap. Det er derfor viktig at både

bygninger og kulturmark ivaretas og ses i sammenheng, og at nye tiltak i kulturlandskapet utføres med respekt for området historie og identitet.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene i området Renbygda–Graftåsen, bør følgende arbeides med:

- Hindre gjengroing, både av gamle beitemarker og av innmark.
- Ta vare på og sette i stand særlig verdifulle bygninger.
- Legge bedre til rette for opplevelse av kulturlandskapet/bedre tilgjengeligheten.

Gjengroing er i dag en økende utfordring i området, og det kan være vanskelig å holde alle arealer åpne. Da bør man se på hvilke arealer som er spesielt viktige å holde i hevd, både med tanke på arts mangfold, landskapsopplevelse, beiteverdi osv. Viktigste å holde i hevd er arealene nærmest gårdene, dvs. arealene som ligger midt i lia. Disse er mest synlige, har brukbar produksjon og er viktige for å opprettholde et sammenhengende kulturlandskap.

Dernest bør man se nærmere på mer marginale beitearealer, blant annet høyere oppe i lia. Disse arealene har trolig større kvaliteter knyttet til biologisk mangfold, samtidig som de skiller seg ut i landskapet. Det anbefales at det blir utført nærmere registreringer av biologisk mangfold knyttet til gammel kulturmark, som nevnt i kapitlet om biologisk mangfold. Forholdene ligger til rette for at her kan finnes lokaliteter med særlig høyt biologisk mangfold, og som kan være aktuelle for *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark* gjennom det regionale miljøprogrammet.

For å hindre gjengroing er det en utfordring å få inn nok beitedyr i området. Med få gjenværende brukere, er det i dag altfor få beitedyr til at de store arealene med slåttemark og beitemark kan holdes i hevd. Aktuelle tiltak er å legge bedre til rette for beiting og å få til gode ordninger for utleie av arealer.

Med de mange små teigene i området, vil man trolig ha stor nytte av et beitesamarbeid gårdene imellom. Små teiger krever uforholdsmessig mye arbeid med gjerding og gjør det nødvendig å skifte beite flere ganger i løpet av en beitesesong. Slike arealer er derfor vanskelige å få leid ut. En løsning kan være å gjerde inn teigene på flere gårder samlet, slik at gjerding og beitetilsyn forenkles. Slike arealer vil være lettere å få leid ut og vil gjøre det langt enklere å holde kulturlandskapet åpent. Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen til et slikt gjerdeprosjekt. Området Renbygda - Graftåsen inngår dessuten i ordningen *prioriterte beitelandskap* under det regionale miljøprogrammet, noe som gir et generelt beitetilskudd, og burde bidra til at det blir mer attraktivt å ha beitedyr her.

Et samarbeid som skissert over, kan være krevende. Det vil kunne være utfordrende å få til et effektivt samarbeid mellom både aktive gårdsbruk, bruk uten egen drift og dessuten ferieeiendommer. Det bør derfor inngås langsiktige avtaler som regulerer samarbeidet og som angir nøyaktig hvor mye det enkelte bruk skal bidra. Det bør også settes ned et styre for beitesamarbeidet, som tar ansvar for driften på vegne av alle eierne. Denne type samarbeid vil trolig gjøre det langt enklere å få utnyttet arealene og dermed holde det flotte kulturlandskapet i hevd.

Å drive arealene som er åpne bør prioriteres foran å rydde gjengrodde arealer. Dette fordi det per i dag er overskudd av areal, og fordi rydding krever mye ressurser. Etter hvert kan det

likevel bli mer aktuelt å rydde gjengrodde og gjengroende arealer, særlig de som ligger i tilknytning til arealer som drives.

Rydding av gjengrodde arealer bør utføres etter anbefalingene i *vedlegg I* til rapporten, om istandsetting og skjøtsel av gammel kulturmark. Når det skal ryddes skog og kratt, bør det på forhånd vurderes om noen trær og treklynger skal få stå igjen. Dette kan bidra til et mer variert kulturlandskap og gi skygge og ly for beitedyra. Etter ryddinga må det avkappete materialet samles i hauger eller helst brennes, da det kan ha en uheldig effekt på beitet om det blir liggende. Det er også viktig å følge opp med slått eller tilstrekkelig høyt beitetrykk, slik at ikke tre og busker får etablert seg igjen fra de gamle rotsystemene. Høyt nok beitetrykk forutsetter at det settes opp gjerde og holdes beitedyr over lengre tid. Ved beitesesongens slutt skal vegetasjonen være godt nedbeitet, slik at det ikke samles opp dødgress. Det anbefales ikke å gjødsle restaurerte kulturmarker. Det kan søkes tilskudd til restaurering/rydding av gammel kulturmark gjennom SMIL-ordninga i kommunen.

I grenda finnes mange gamle, tradisjonelle bygninger, som samlet utgjør et verdifullt kulturmiljø. Bebyggelsen er også med på å skape identitet, og det må derfor være sentralt i forvaltningen av området å ta vare på disse. Mange bygninger er ennå i god stand, til tross for at de ikke brukes så mye lenger. Andre bygninger er i begynnende forfall. For å opprettholde kulturmiljøet er det viktig at alle typer bygninger blir tatt vare på. Bygningene i tunet utgjør kjernen av et gårdsbruk, og er selvsagt viktigst å holde i stand. Sommerfjøs, høyløer og lignende bidrar til et mer variert og spennende landskap, og det er viktig at noen av disse også blir ivaretatt – først og fremst de eldste og de som er i best stand. De store låvebygningene er særlig utfordrende å få holdt i stand. Da gjelder det å holde bygningene i bruk, slik at kostnadene lettere kan forsvares. Enkelte slike bygninger kan være aktuelle å ta i bruk i tilleggsnæringer for gårdsbruka som er i drift, eller nye næringer/utleie for bruka som ikke drives tradisjonelt lenger. Man må imidlertid være klar over at endret bruk ofte er et søknadspliktig tiltak.

Når tradisjonelle, bevaringsverdige bygninger skal settes i stand, anbefales det at dette gjøres slik at mest mulig av den opprinnelige bygningen bevares og at det ikke gjøres utvendige endringer på bygningen. Mer om istandsetting av bevaringsverdige bygninger finnes i *vedlegg II* til rapporten. Det kan dessuten søkes SMIL-midler gjennom kommunen til utbedring av slike bygninger.

For at den tradisjonelle byggeskikken skal ivaretas, anbefales det at nye bygninger tar opp i seg tradisjonell arkitektur. Også plasseringen av bygningene er viktig i denne sammenhengen. Nye kårboliger bør plasseres og utformes slik at de glir inn i helheten i tunet, og ikke blir en mer eller mindre tilfeldig plassert "satellitt". I stedet for å skille ut nye eneboligtomter, bør nye eneboliger fortrinnsvis samles i tilknytning til andre eneboliger. Dermed oppnås et tydelig skille mellom tradisjonell gårdsbebyggelse og tettbebyggelse, slik at kulturlandskapet ikke "utvannes". Mer om nybygging i kulturlandskapet finnes i *vedlegg II* til rapporten.

Verdifulle elementer som steingarder og geiler bør også bevares for å ta vare på den stolte tradisjonen som området i dag er en bærer av. For steingarder og geiler er det særlig viktig at de ikke gror ned, slik at de ødelegges/ikke lenger er synlige. Trær bør f.eks. ikke få stå for tett inntil steingardene, da røttene kan forstyrre murens fundament. Restaurering av steingarder er omtalt i *vedlegg II* til rapporten.

Markeringen av gårdsgrensene med steingarder eller trerekker bør bevares, da de er svært viktige for landskapsopplevelsen. Der det mangler en tydelig markering kan det være aktuelt med leplanting med bjørk i gårdsgrensene for å gjøre grenselinjene synlige igjen. Særlig er det interessant å ta vare på den spesielle inndelingen av gårdene som smale striper i lia, som er et karakteristisk trekk ved store deler av området. Dette bør ivaretas også ved felles inngjerding med tanke på sambeiting.

Geilene har enten steingard eller grøft som gjerde. Der geilene holdes åpne vil de utgjøre tydelige striper i landskapet og være positive elementer som inviterer til turgåing. Kulturhistorisk er slike geiler interessante å ta vare på, da det i få bygder er bevart slike innretninger. Også for turgåere kan geilene være interessante, da de egner seg godt til ferdsel og en kan bevege seg gjennom dyrkingslandskapet uten å komme i konflikt med innmark. Da får man muligheten til å oppleve kulturlandskapet på nært hold, noe som kan være av stor verdi.

For å legge bedre til rette for opplevelse av kulturlandskapet, anbefales det at det i større grad settes opp skilt/informasjonsstavler som forteller om kulturlandskapet og kulturminnene i området. Dette vil være med på å gi en større totalopplevelse for både fastboende og besøkende. Jo mer kunnskap man har om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. Det vil tilsvarende være vanskelig å se verdien i kulturlandskapet dersom man ikke kan noe om det.

Et annet aktuelt tiltak, er å merke en kultursti som en rundtur i grenda, gjerne med utgangspunkt i sentrum. En slik rundtur vil kunne være populær både for mosjonering og søndagsturer/kulturopplevelser. Dette vil bidra til bedre lokalkunnskap og kunne styrke identitetsfølelsen i grenda. Slike tiltak for å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet kan gis tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen. Ordninga omfatter blant annet etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking. Mer informasjon om slike tiltak finnes i *vedlegg II* til rapporten.

3 Tamlaget

Befart: Medio august 2005

Hoh.: 295 - 355 m

Beskrivelse av området – nåværende og tidligere drift

Tamlaget med Øya og Åsplassen er et lite sted som ligger ved elva Gaula ca. 7 km nordvest for Ålen, figur 9. Stedet ligger i det stedvis trange dalføret som leder Gaula vestover til Støren, før den i et videre dalløp føres nordover mot Trondheimsfjorden.

Figur 9. Kart over Tamlaget, Øya og Åsplassen. Gjennom det kupert dalføret renner elva Gaula.
Kartdata: gislink.no - Statens kartverk/tillatelsesnr-MAD 12002-R127454 Geovekst GV-L 0900.

Tamlaget er et tradisjonelt, lite gårdsbruk som trolig var modell for Kjempeplassen i Johan Falkberget sin diktning, figur 10. Nede ved elva, litt nord for Tamlaget, ligger Øya, figur 11. Dette er et mindre bruk som må ha vært husmannsplass. Dette i likhet med Åsplassen, som ligger tvers ovenfor Tamlaget, på andre siden av elva. På disse tre brukene har man levd relativt isolert fra andre gårdsbruk i dalføret, med de store granskogene som nærmeste nabo. Likevel ligger ikke nærmeste gårdsgrend, Åsen, langt unna. Mer liv på stedet var det nok den tid det var drift i smeltheytta, som lå nede ved elva her.

Figur 10. Tamlaget er et lite gårdsbruk som ligger litt for seg selv i lia over Gaula. Gården er i dag fraflyttet, men innmarka vedlikeholdes ved storfebeite.

Figur 11. Øya er et lite bruk nedenfor Tamlaget, og som ligger lett synlig ved elva og vegen.

Det er nå lenge siden noen har bodd her, men jorda på Tamlaget og Øya beites med storfe, slik at det fremdeles er tydelig hva som har vært innmark og utmark. Stedet virker heller ikke så forlatt all den tid her går dyr på beite. I dag er tilgjengeligheten til området gjort betydelig lettere med riksveg og jernbane som følger dalløpet. Selv om både Øya og Åsplassen er synlige fra vegen, er Tamlaget det ikke. Et belte med skog skiller innmarka fra vegen, og gjør at stedet framstår som en skjult, historisk perle i skogen.

Biologisk mangfold

Mangfoldet av planter og dyr i jordbrukslandskapet kan være stort. Naturlig forekommende arter har funnet nye voksesteder i beite- og slåttemark og dannet et mangfold som skiller seg fra naturen ellers. Mangfoldet er størst i områder hvor det ikke har vært pløyd, gjødslet eller tilsådd, men høstet på mer tradisjonelt vis med slått og beiting. Slike arealer kalles gammel kulturmark, og er viktige å ta vare på av hensyn til vårt biologiske mangfold.

Enga på Tamlaget er graspreget og med moderat innslag av urter. Det er beitet med storfe (både ungdyr og voksne dyr). Området er fortsatt åpent og bærer lite preg av gjengroing, men tidligere kan her ha vært åpent helt ned mot elva, eller det kan ha vært hagemarksskog. I dag er det ganske tett løvskog med innslag av gran i hele lia.

Figur 12. Godt beitede bjørkehager er verdifulle innslag i kulturlandskapet.

Innmarka på Tamlaget består for det meste av gammel kulturmark. Her vokser typiske kulturmarksarter som følblom, sveve, ryllik, blåklokke, blåkoll, karve, gulaks, engkvein, småsyre, slåttestarr, kvitmaure, legeveronika, harestarr, engfrytle, rødsvingel, prestekrage og tepperot. Særlig interessant er forekomsten av kalkkrevende arter som dunkjempe, øyentrøst og harerug.

Her vokser også mindre kravfulle arter, som kvitkløver, rødkløver, marikåper, engsoleie, engsyre, stemorsblom, grasstjerneblom og minneblom. I enkelte partier er sølvbunke dominerende og der det er mye tråkk etter dyra vokser tråkktolerante arter som groblad. Innslag av timotei tyder på at her en gang har vært brukt såfrø.

Nord for tunet går den åpne enga over i et areal med bjørkehage, figur 12. Her står spredte bjørketrær og skogbunnen er godt nedbeitet. Dette gir en verdifull variasjon i beitevegetasjonen.

Like sør for tunet renner en åpen bekk fra øst mot vest. Rundt bekken er mer typisk fuktengvegetasjon. Det er ikke busker og kratt langs bekken, da beitedyra holder det åpent her. Like nedenfor tunet står det imidlertid noen store bjørkeetrær ved bekken, og disse utgjør flotte elementer i kulturlandskapet.

På Øya, like nedenfor Tamlaget, er det også preg av gammel kulturmark, om enn ikke så utpreget som der. Arealet beites sammen med Tamlaget og antas å ha samme grad av beitepåvirkning, noe som gjør det relevant å se arealene i sammenheng.

Kulturminner og kulturmiljøer

Tradisjonelle bygninger og bygningsmiljøer har verdi som kulturminner og er med på å skape et harmonisk og vakkert kulturlandskap. Spor etter tidligere driftsmetoder har også slike verdier. Dette kan være steingarder, rydningsrøyser, oppmurte veger, bruer og lignende.

Bygningene på Tamlaget består i dag av en driftsbygning og ei stuelån, begge i begynnende forfall, figur 13. Driftsbygningen består av en støpt kjeller med tømret fjøs oppå. Over denne er det låve i reisverk og tak med tradisjonelle blekkplater. Stuelåna på en og en halv etasje er i det store og hele i laftet tømmer på tørrmur. Kun deler av bygningen er kledd med stående panel, og taket er også her tekkt med bølgeblekk. Det må påregnes mye restaureringsarbeid til for å få satt stedet i stand igjen, uten tvil et ressurskrevende prosjekt. Forfallet er likevel ikke kommet lenger enn at det med riktig restaureringsarbeid er mulig å berge tunet.

Figur 13. Bygningene i tunet på Tamlaget er i begynnende forfall, men kan med litt innsats fortsatt berges.

Bygningene på Øya er en del mindre enn på Tamlaget, men i langt bedre stand, figur 14. Driftsbygningen består av en tømmerkasse på mur, med låve i reisverk over. Hele bygningen er kledd med stående panel. Taket er i dag tekkt med takpapp. Samlet fremstår bygningen som godt vedlikeholdt. Stua er, liksom på Tamlaget, på halvannen etasje. Den er i laftverk på

mur og kledd med stående panel. Taket er tekket med tradisjonelt bølgeblekk. Stua framstår som tradisjonell og velholdt, med unntak av en moderne ytterdør.

Figur 14. Bygningene på Øya er holdt i stand og fremstår som et tradisjonelt smågårds tunmiljø.

På Åsplassen står i dag ingen av de gamle bygningene igjen. Her stod tidligere en stue bygd i

Figur 15. Krigsminnesmerket Stormuren like ved Tamlaget.

1830, som nå er flyttet til Røros. Låven står nå på Petran museum i Haltdalen. Før vegombyggingen var plassen ferdagård om vinteren. På Åsplassen lå også Tamlaget smeltehytte, som var den første smeltehytta i Holtålen. Den ble bygd i 1659 av Joacim Irgens og smeltet først malmen fra hans egen gruve, side gikk den over til Røros kobberverk. Smeltehytta ble lagt ned ca. 1690. I Johan Falkbergets roman Nattens brød var denne smeltehytta modell for Cornelia smeltehytte. An-Magritt kom fra Kjempelassen, som lå like ved.

Stormuren ved Tamlaget var en del av jernbanetraseen til Rørosbanen under krigen, og er i dag erstattet av ny trasé på denne strekningen. Det er i dag ganske fascinerende å finne et slikt kulturminne midt oppe i lia her, med tunneler og andre tilhørende elementer. Mest imponerende er likevel Stormuren, figur 15.

Figur 16. Sommerfjøs ved jernbanetraseen. Bygningen bærer preg av å ikke ha vært i bruk på en stund, men er fortsatt helt intakt.

Stormuren er i dag mest kjent som et krigsminnesmerke. Det ble utført en sabotasjeaksjon mot Stormuren den 10.12.1944, der deler av den ble sprengt ut. Sammen med en annen aksjon samme måned førte dette til en måneds stans på Rørosbanen, og den ble ellers så svekket at den var ubrukelig for tropetransporter resten av krigen. Aksjonen ble utført av gruppa "Lapwing", som opererte i fjella i Øvre Gauldal fra oktober 1943 til mars 1945.

Det ligger også et nyere sommerfjøs helt inntil jernbanetraseen, en enkel reisverksbygning tekket med takpapp, figur 16. Bygningen er fortsatt intakt og innredet med bås plasser, melkekrakk og det som ellers hører med.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Hvordan et landskap oppleves varierer fra person til person, gjerne også over tid. Det er derfor ikke mulig å gjøre noen endelig vurdering av hvor "fint" et landskap er. Det er likevel mulig å beskrive landskapsformene, variasjonen i landskapet, særegenheter ved området osv. Dette gjør at hver enkelt leser kan gjøre seg opp en mening om landskapet. Samtidig er det klart at områder med f.eks. stor variasjon, særegne elementer, historisk dybde og god tilgjengelighet

Figur 17. Kulturlandskapet ved Tamlaget er variert og har en interessant historie.

gir store muligheter for interessante opplevelser, og utgjør dermed en betydelig verdi. Det er også klart at jo mer kunnskap man har om et bestemt sted, jo mer mangslungen vil opplevelsen av det være.

Med den beliggenheten Tamlaget med Øya og Åsplassen har ved riksvegen, er det raskt gjort å "suse" forbi uten en gang å legge merke til stedet. Slik sett er den gode tilgjengeligheten ved veien også det som gjør at området kanskje blir oversett. Dem som tar seg tid til å stoppe og undersøke, finner imidlertid et landskap med interessant historie, stor variasjon av kulturminner og et kulturlandskap som fortsatt er holdt i hevd, figur 17. At bygningsmassen er beskjedent gjør

at området ved første øyekast kan hende framstår som ”uviktig”. Den forfalne bygningsmassen på Tamlaget bidrar nok til å forsterke dette inntrykket, men kan samtidig vekke nysgjerrigheten på hvem som tidligere bodde her og hvordan de levde.

Det er i dag merket en kultursti til Stormuren, og det er anlagt en liten parkeringsplass tett ved veggen. For dem som på forhånd er lite kjent med Stormuren og historien i dalen, vil informasjonen som er satt opp ved begynnelsen av kulturstien trolig virke noe mangelfull. Det kunne også med fordel vært mer informasjon ved selve Stormuren. Når det er sagt, venter en fascinerende opplevelse i andre enden av stien, som gjør det vel verdt å ta turen inn. En svakhet ved kulturstien er imidlertid at den kun går fram til Stormuren, og ikke inkluderer de andre kulturminnene som her finnes i umiddelbar nærhet. Stien kunne derfor med fordel gått innom Tamlaget, med tilhørende informasjon om stedets historie. Det samme gjelder for Øya og Åsplassen, med den ikke uvesentlige plass stedet har i bergverkshistorien og litteraturhistorien. Både kulturmark, bygninger og andre kulturminer bør ses i sammenheng.

Inngrep og trusler

Et levende kulturlandskap er ikke statisk, men vil alltid endre seg i takt med skiftende tider og forutsetninger i jordbruket. Å ta vare på kulturlandskapet er ikke alltid det samme som å unngå endringer. Et levende kulturlandskap er tvert imot et landskap i kontinuerlig utvikling, der nye elementer og driftsmetoder tilpasses det aktuelle stedets kultur- og naturforhold. Slik videreutvikles kulturlandskapet uten at det går på bekostning av biologiske verdier, historiske verdier og opplevelsesverdier. Vi må huske at også dagens kultur og driftsmetoder har rett på en plass i historiens arkiv. Likevel vil det vi ser som verdifullt i kulturlandskapet kunne forringes av inngrep som ikke er landskapstilpasset eller fundamentale endringer i driften.

Ved Tamlaget og Øya er riksvegen et stort inngrep, som ettertrykkelig har forandret landskapet langs elvebredden. Inngrepet har medført at tunet på Øya er blitt liggende kloss inntil veggen, noe som gjør at det har mistet en del av sin karakter som tradisjonelt tun. Veggen har imidlertid ikke påvirket Tamlaget i særlig grad. Samlet sett har derfor riksvegen hatt forholdsvis beskjedne negativ innvirkning på dette kulturlandskapet.

Bygningene på Tamlaget er sterkt truet av manglende vedlikehold og forfall, og kan være tapt for godt om det ikke settes i verk tiltak for å bevare dem. Dersom bygningen blir borte, vil Tamlaget mer fremstå som et engstykke i skogen enn som et eget bruk – og områdets karakter vil være vesentlig forandret. Uten bygninger mister det sin identitet og historien vil være langt vanskeligere å lese.

Gjengroing er i dag ofte et problem som medfører uønskede endringer i landskapet. Der tidligere innmark eller beiteland gror igjen, kan blant annet slåtte- og beiteressurser gå tapt, landskapet bli mindre framkommelig, utsikt forsvinne, biologisk mangfold gå tapt og historie viskes bort. I noen tilfeller kan likevel krattskogen som vokser opp være en ressurs i seg selv.

I dag er gjengroingen i området Tamlaget og Øya beskjedne, siden her er et høyt nok beitetrykk til at skog og kratt i liten grad gis anledning til å bre om seg. Likevel er nok en del arealer grodd igjen sammenlignet med den tid gården var i ordinær drift. I kantene av innmarka er det kommet mer kratt, men også i skogen rundt har det blitt tettere, da her nok var en mer omfattende drift tidligere. Opphør av dagens beiting er det som hurtigst og i størst grad vil kunne endre kulturlandskapet her i negativ retning. Dette må derfor regnes som den største trusselen mot kulturlandskapet ved Tamlaget.

Vurdering av området

Tamlaget er et lite gårdsmiljø som ligger for seg selv i dalføret. Småbruket Tamlaget er unikt ettersom både bygningsmiljøet og innmarka er bevart og lite berørt av moderne inngrep. Alt er omtrent som det var for 100 år siden, om enn noe forfallent. I tillegg er kulturminner som Stormuren og historien rundt Åsplassen smeltehytte og Kjempeplassen (fra Falkbergets diktning). Kulturmarka er velskjøttet og består for det meste av gammel kulturmark, med åpen beitemark og bjørkehage.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

Kulturlandskap skapes gjennom gjensidig påvirkning mellom natur og kultur. Særlig verdifulle kulturlandskap har ofte bevart gamle kulturmarker, har gjerne mange kulturminner og har stor grad av variasjon. Sammenhengen mellom kulturmark og bygningsmasse er også med på å skape helhetlige og særlig verdifulle kulturlandskap. Det er derfor viktig at både bygninger og kulturmark ivaretas og ses i sammenheng, og at nye tiltak i kulturlandskapet utføres med respekt for områdets historie og identitet.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene ved Tamlaget, bør følgende arbeides med:

- Hindre gjengroing av gammel dyrka mark og holde den i hevd med høyt nok beitetrykk og uten bruk av kunstgjødsel
- Å sikre at tunet på Tamlaget blir ivaretatt
- Legge bedre til rette for opplevelse av kulturlandskapet/bedre tilgjengeligheten

Gjengroing er i dag et økende problem i kulturlandskapet, og det kan være vanskelig å holde alle arealer åpne. På Tamlaget og Øya er situasjonen heldig, og arealene er i liten grad preget av gjengroing. På grunn av et interessant arts mangfold, historie og opplevelsesverdi er det viktig at arealene fortsatt holdes åpne.

Det er viktig å være klar over at arealer forsiktig kan gro igjen på tross av beiting. Det typiske er at busker og trær brer om seg fra kantene, og det kan derfor være behov for supplerende rydding for at arealene skal holdes i hevd i et mer langsiktig perspektiv.

På grunn av arts mangfold og drift er innmarka på Tamlaget å anse som gammel kulturmark. For at kulturmarka skal ivaretas med det artsinventaret som hører med, bør den skjøttes i tråd med anbefalingen i *vedlegg I* til rapporten. Dette innebærer blant annet at det ikke må brukes kunstgjødsel og at det må sikres et høyt nok beitetrykk. Ved beitesesongens slutt skal vegetasjonen være godt nedbeitet, slik at det ikke samles opp dødgress.

For arealer med gammel kulturmark kan det for øvrig søkes *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark* gjennom det regionale miljøprogrammet. Det stilles her krav om at arealene må gjerdes inn og beites tilstrekkelig hardt, og de må heller ikke gjødsles.

Det haster å få gjort noe med tunet på Tamlaget. Disse bygningene er nokså gamle, og fremstår i dag som bevaringsverdige. Når bevaringsverdige bygninger skal settes i stand, anbefales det at dette gjøres slik at mest mulig av den opprinnelige bygningen bevares og at det ikke gjøres utvendige endringer på bygningen.. Mer om istandsetting av bevaringsverdige bygninger finnes i *vedlegg II* til rapporten. Det kan dessuten søkes SMIL-midler gjennom kommunen til utbedring av slike bygninger.

Den beste forsikringen for at en bygning skal bli tatt vare på, er at den er i bruk til noe. Dette er kanskje også en forutsetning for at en restaurering skal være realistisk. Det er å håpe at man finner et egnet bruksområde for bygningene. Kanskje kan museum/utstilling kombinert med overnatting i spennende, historiske omgivelser være en mulighet? En annen mulighet kan kanskje være å bruke stedet som demonstrasjon på gjennomføring av en større restaurering, f.eks. med formål å lære opp folk i bygningsrestaurering. Alternativet er at man lar bygningene ”forfalle i skjønnhet”, som et bilde på at tidene forandrer seg.

For å legge bedre til rette for opplevelse av kulturlandskapet, anbefales det at det i større grad settes opp skilt/informasjonstavler som forteller om kulturlandskapet og kulturminnene i området. Dette vil være med på å trekke flere besøkende hit og gi en større totalopplevelse. Jo mer kunnskap man har om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. Det vil tilsvarende være vanskelig å se verdien i kulturlandskapet dersom man ikke kan noe om det. Slike tiltak for å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet kan gis tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen. Ordninga omfatter blant annet etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking. Mer informasjon om slike tiltak finnes i *vedlegg II* til rapporten.

Aktuelle tiltak ved Tamlaget er først og fremst å utvide kulturstien til Stormuren til også å omfatte tunet på Tamlaget. Det bør settes opp små informasjonstavler på aktuelle steder, som forteller litt om hva man ser og om tidligere tiders drift. Dette vil utgjøre et fint supplement til de få skiltene som allerede er satt opp. Skiltene bør blant annet fortelle litt om Øya, om Tamlaget, om smeltehytta ved Åsplassen og tilknytningen til Johan Falkbergets diktning.

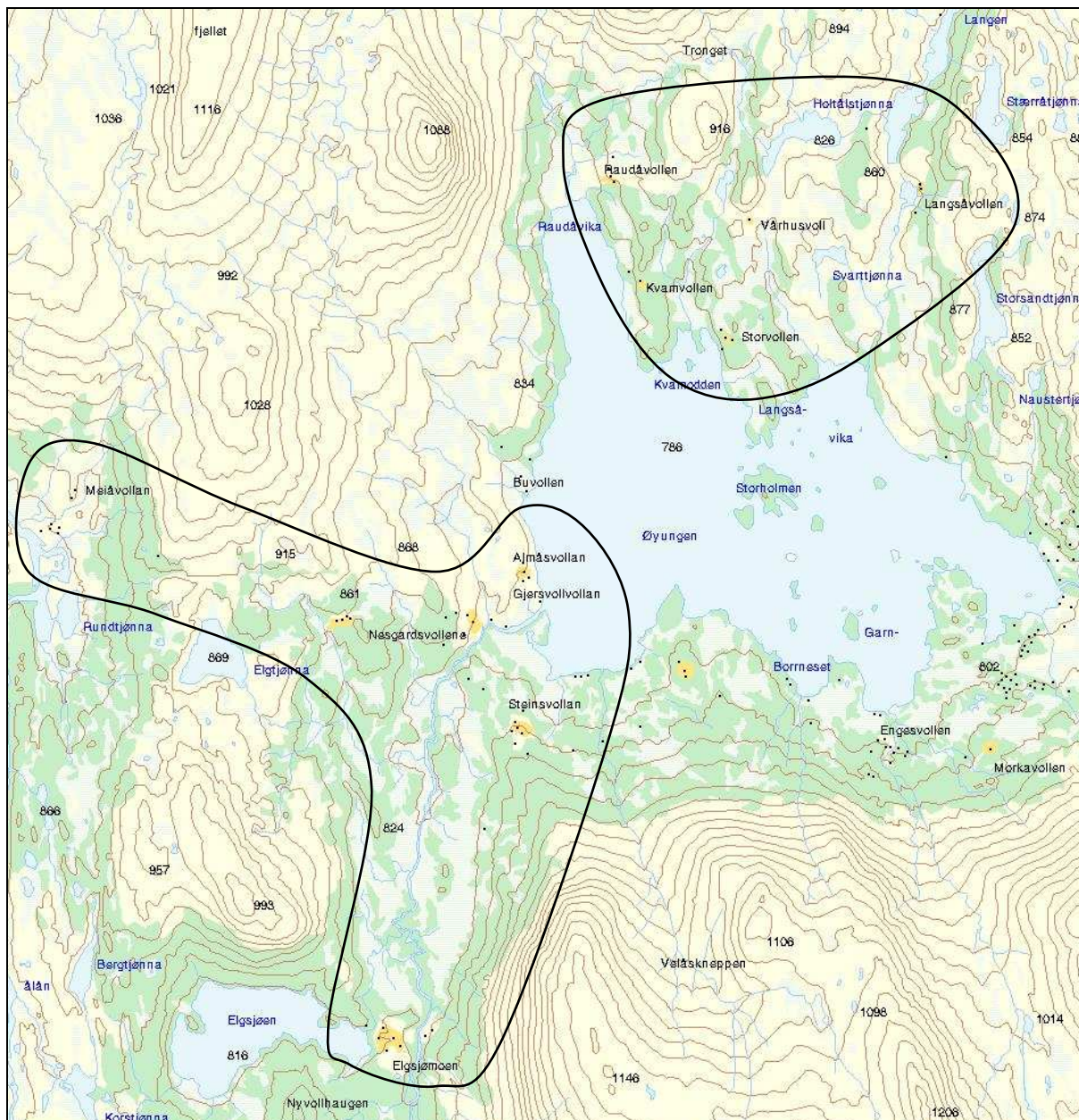
4 Øyungen-området

Befart: Medio august 2005

Hoh.: 778-900 m

Beskrivelse av området

Innsjøen Øyungen ligger 778 m.o.h. i de sørvestre deler av Holtålen kommune, og de to undersøkte delområdene ligger på nordøst- og sørvestsiden av denne, figur 18. Områdene omkring Øyungen er et kulturlandskap som er formet av flere hundre års seterdrift. I dag er det bare ei seter med melkeproduksjon, men mange av setervollene blir fremdeles utnyttet til beite og slått. Setrene ligger i hovedsak i bjørkeskogsbeltet, men store deler av beiteområdene ligger høyere enn dette.

Figur 28. Kart over Øyungen-området. De to delområdene der det er utført registreringer er omrisset.
Kartdata: gislink.no - Statens kartverk/tillatelsesnr-MAD 12002-R127454 Geovekst GV-L 0900.

Det undersøkte området ligger i sin helhet innenfor Øyungen landskapsvernområde, som omfatter 72,1 km² og ligger inntil Forollhogna nasjonalpark. Formålet med opprettelsen av Øyungen landskapsvernområde er å ta vare på et særpreget natur- og kulturlandskap med tilhørende planteliv, der seterlandskapet med seterbebyggelse, setervoller og kulturminner utgjør en vesentlig del av landskapets egenart, figur 19. Området er vernet mot alle inngrep eller tiltak som vesentlig kan endre eller virke inn på landskapets art eller karakter (Lovdata 2007).

Figur 19. Øyungen-området har et særpreget natur- og kulturlandskap, der setrene utgjør en vesentlig del av landskapets egenart, som her ved Meiåvollan.

Følgende setervoller ligger innenfor det undersøkte området: Storvollen, Bakåsvollen, Kvamvollen, Raudåvollan, Meiåvollan, Nesgardsvollan, Gjersvollvollan, Almåsvollan, Elgsjømoen og Steinsvollan.

Nåværende og tidligere drift

For rundt hundre år siden var seterdrifta en integrert og viktig del av gårdsdrifta. Dyra, både småfe og storfe, ble sendt til seters for å utnytte de gode sommerbeitene i fjellet. I tillegg var slått av setervoller og i noen grad utmark et viktig tillegg til avlinga fra innmarka hjemme på gården. Seterdrifta muliggjorde slik flere dyr i fjøset og at større arealer på gården kunne settes av til åker.

Ut over 1900-tallet kom en gradvis nedtrapping av seterbruket, og i dag er det kun noe over 100 tradisjonelle enkeltsetrer i drift med melkeproduksjon i Sør-Trøndelag. Fjellområdene i innlandet utgjør de viktigste seterområdene i fylket. Utviklingen i seterdrifta og seterlandskapet rundt Øyungen har vært typisk, med stadig færre setrer i drift, tiltagende gjengroing og forfall av ubrukt bygningsmasse (særlig fjøs og løer). Mange av setrene har i dag mer preg av å være i bruk som fritidseiendommer enn som tradisjonelle setrer. Mange av setervollene beites av sau på utmarksbeite, noen få setervoller slås og kun på Elgsjømoen drives i dag mer eller mindre tradisjonell seterdrift, figur 20.

Figur 20. På Elgsjømoen er det fortsatt melkeproduksjon, og er dermed den eneste setra i området med mer eller mindre tradisjonell seterdrift.

Biologisk mangfold

Mangfoldet av planter og dyr i seterlandskapet kan være stort. Naturlig forekommende arter har funnet nye voksesteder i beite- og slåttemark og dannet et mangfold som skiller seg fra naturen ellers. Mangfoldet er størst på arealer hvor det ikke har vært pløyd, gjødslet eller tilsådd, men høstet på mer tradisjonelt vis med slått og beiting. Slike arealer kalles gammel kulturmark, og er viktige å ta vare på av hensyn til vårt biologiske mangfold.

De fleste av setervollene antas å ikke ha et artsmangfold ut over det vanlige for området, dette basert på vollenes forfatning i dag. Det er således ikke gjort registreringer på de mest gjengrodde vollene eller der arealet har preg av moderne drift med bruk av blant annet kunstgjødsel. Videre er registreringene for det meste konsentrert til de setrene der setervollen har en tydelig avgrensning.

Ved Storvollen er mye av arealet i sterk gjengroing, og det er kommet opp mye bjørk, einer og vierkratt. En del av vollen er inngjerdet og holdt åpen, men var på befaringstidspunktet ikke mulig å botanisere ettersom her var slått. Utenfor den inngjerdete vollen er det tydelig innslag av kulturmarksarter, men uten at arealet kan defineres som gammel kulturmark. Her vokser typiske kulturmarksarter som ryllik, sølvbunke, engsyre, harerug, fjelltimotei, fjellmarikåpe, rødsvingel, engkvein m.fl. Også på Gjersvollvolla er det noe innslag av disse kulturmarksartene, men hovedpreget er at bjørk, einer og vierkratt har tatt over beitelandskapet.

På Meiåvolla er den gamle kulturmarka på setra til en viss grad grodd igjen med einer, vierkratt, dvergbjørk og vanlig bjørk. På tross av en omfattende gjengroing, finnes her fortsatt innslag av kulturmarksarter som ryllik, blåklokke, småengkall, harerug, seterfrytle, kvitmaure, øyentrøst, sølvbunke, kattedot, engsyre, finnskjegg, hvitkløver, fjellblom, gulaks, marikåpe, fjellmarikåpe, engsoleie m.fl. Dette tyder på at her kan ha vært ganske artsrikt tidligere, og at man ved rydding kan oppnå gode resultater når det gjelder å gjenskape den tidligere vegetasjonen. Dette arealet kan etter en restaurering defineres som gammel kulturmark. Den

del av vollen som er inngjerdet, har imidlertid mer preg av plen enn setervoll og fremstår ikke som gammel kulturmark.

På Elgsjømoen er det fortsatt seterdrift. Her er en del arealer oppdyrket og høstet maskinelt, for det meste utenfor den opprinnelige setervollen. Tidligere preg av gammel kulturmark er forsvunnet fra disse arealene. En del av den opprinnelige vollen er bevart og godt beitet. Her finnes noen få, typiske kulturmarksarter. Artsmangfoldet er imidlertid ikke særlig høyt, noe som antas å komme av at arealet har vært gjødslet. Det beites her også mye utenfor setervollen, særlig arealene nærmest setra. Disse arealene har stort sett preg av fjellhei, men med enkelte innslag av engvegetasjon.

Steinsvollan er av de aller best bevarte vegetasjonsmessig sett, selv om også denne er preget av en begynnende gjengroing, figur 21. Særlig gror det igjen fra kantene av vollen, og ”midt på” vollen har tuer av sølvbunke fått etablere seg. Av typiske kulturmarksarter vokser her småengkall, harerug, hvitkløver, ryllik, føllblom, blåklokke, seterfrytle, fjelltimotei, engkvein, fjellmarikåpe, kattedot m.fl. Også denne vollen vil med hell kunne restaureres og kan dermed defineres som gammel kulturmark.

Figur 21. Steinsvollan er den best bevarte setervollen i området vegetasjonsmessig sett. Her vokser mange ulike kulturmarksarter, og med riktig skjøtsel vil vollen være verdifull også i framtida. Man bør imidlertid være observant på en begynnende gjengroing fra kantene.

Kulturminner og kulturmiljøer

Tradisjonelle bygninger og bygningsmiljøer har verdi som kulturminner og er med på å skape et harmonisk og vakkert kulturlandskap. Spor etter tidligere driftsmetoder har også slike verdier. Dette kan være steingjerder, rydningsrøyser, oppmurte veger, bruer og lignende.

Seterbebyggelsen i Øyungen-området er godt bevart sammenlignet med mange andre seterområder. Mange bygninger er nennsomt vedlikeholdt i pakt med tradisjonell byggeskikk, og disse er i dag en viktig del av området historie og i seg selv bevaringsverdige

kulturminner. Der flere tradisjonelle seterbygninger er samlet omkring en gammel setervoll, finner vi de mest interessante og bevaringsverdige kulturmiljøene i området.

Meiåvollan er bygningsmessig godt intakt, figur 22. Her finnes en rekke gamle seterhus, både seterstua og fjøs. Meiåvollan ligger lengst vest i det undersøkte området, ved elva Meiåa. Setra er delt i to voller, med den nederste (sørligste) som den største. Til sammen står her drøyt ti bygninger på de to vollene, hvorav de aller fleste er vedlikeholdt og i bruk. Bygningene er i standsatt med respekt for den tradisjonelle byggeskikken, til tross for at de i dag brukes mer i fritidssammenheng enn som en del av gårdsdrifta. Den del av setervollene som ligger mellom bygningene er inngjerdet og slått, og bidrar til at setermiljøet fremstår som komplett. På den nedre vollen er det rester av et gammelt steingjerde. Der det ikke er fullstendig borte, fremstår det mer som en steinansamling enn som et gjerde. Det er likevel en del av setermiljøet og hører naturlig til dette som et kulturminne.

Figur 22. På Meiåvollan står mange godt bevarte seterstuer med tilhørende uthus, her et parti fra den nederste vollen. Bygningen er satt i stand i pakt med tradisjonell byggeskikk, og setra framstår som en bevaringsverdig helhet.

Storvollen, Bakåsvollen og Kvamvollen er i dag preget av fritidsbruk, og fremstår derfor i mindre grad som tradisjonelle setrer. Dette skyldes både endringer av bygningene og gjengroing. Likevel har alle setrene tradisjonelle elementer som gjør dem verdt å ta vare på. Ser man Øyungen-området under ett er alle setrene del av en større helhet. De viser et tidligere viktig område for seterdrift og utgjør til sammen et bevaringsverdig seterområde.

På Vårhusvollen er seterstua noe preget av bruk som fritidsbolig, men setra fremstår likevel som en svært godt bevart helhet, da både den sentrale del av vollen og fjøs og høyløe er bevart. Fjøset har tradisjonelt tak av bølgeblekk, mens seterstua og løa har torvtak. Vårhusvollen fremstår som et helhetlig og bevaringsverdig setermiljø, figur 23.

Figur 23. Vårhusvollen er et bevaringsverdig lite setermiljø, der bygninger og setervoll inngår i en helhet.

Raudåvollan fremstår også som et helhetlig og bevaringsverdig setermiljø. Setra fremstår som typisk for de høyereliggende strøk, med relativt lange og lave bygninger. Noen av bygningene har tradisjonelt bølgeblekktak, andre torvtak. Flere av bygningene er rødmalt og alle er godt vedlikeholdt, selv om noen er forsiktig modernisert. Vollen ligger nær skoggrensa, slik at gjengroinga går relativt sakte her. Likevel ser småbjørka ut til å invadere deler av den gamle vollen.

Langsåvollan en tradisjonelt seter med åpen og forholdsvis godt bevart setervoll, figur 24. Bygningene er rød- og brunmalte, noen forsiktig modernisert, men med tradisjonelt torvtak. Som setermiljø fremstår det som helhetlig og godt bevart.

Figur 24. Langsåvollan er et helhetlig og godt setermiljø beliggende ved et rolig parti av Langsåa.

Nesgardsvollan fremstår i dag som svært gjengrodd og forfallen, blant annet med et fjøs i fremskredet forfall. Den røde seterstua ved vegen er i god stand, men er i bruk som hytte. Setra er derfor i ferd med å miste det tradisjonelle preget.

Almåsvollen og den nordre Gjesvollen ligger tett sammen og fremstår som en enhet. Her står en gammel seterstue med torvtak, figur 25. Den er i dag ikke i bruk og er i begynnelsen av forfall, men den bevaringsverdige bygningen er ennå fullt mulig å få satt i stand. På Almåsvollen står også en nyere/modernisert seterstue og et uthus. På den nordre Gjesvollen er det ellers relativt lite tradisjonelt tilbake, f.eks. har den ene seterstua fått tilbygd en terrasseplattning. Den sentrale del av setervollen er relativt åpen, selv om gjengroinga er markert fra kantene.

Figur 25. Den gamle seterstua på Almåsvollen er i begynnelsen av forfall. Den er likevel fullt mulig å sette i stand, og vil da være et verdifullt element i dette kulturlandskapet.

Steinsvollan er et helhetlig og interessant setermiljø med to av de eldste seterhusene i området figur 26. En høyløe er dessverre i fremskredet forfall. De endringer som er gjort på bygningene har stort sett vært i pakt med tradisjonen. Selve vollen er fortsatt åpen og har mye av det opprinnelige Artsmangfoldet. Samlet fremstår derfor denne setra som bevaringsverdig.

Figur 26. Steinsvollan har noen av de eldste bygningene i området, som denne godt bevarte seterstua.

Den søndre Gjesvollen fremstår som et relativt tradisjonelt setermiljø med en delvis bevart, åpen setervoll. Bortsett fra de to godt vedlikeholdte seterstuene, er bygningsmiljøet likevel i begynnende forfall.

Elgsjømoen er et større setermiljø med en rekke bygninger. Den ene av dem er i drift, og naturlig nok er det skjedd noen forandringer av bygningsmassen her for å tilpasse til dagens driftskrav. De fleste av bygningene på Elgsjømoen er tradisjonelle, selv om en del er av forholdsvis ung alder. En av de mest interessante bygningene her, er den lange, rødmalte seterstua med torvtak, figur 27. Den er tradisjonell og svært godt bevart, i tillegg til at den med sine to inngangspartier har et klart særpreg. Fremfor stua er det gravd ut en jordkjeller i morenematerialet med tak over, noe som også bidrar til særpreg. En slik jordkjeller er sval og godt egnet for oppbevaring av melkeprodukter. Aspåsvollen, som ligger like øst for Elgsjømoen, fremstår i dag som mer gjengrodd og med endret bygningsmasse.

Figur 27. Denne rødmalte seterstua på Elgsjømoen fremstår i god stand, og er en av de mest interessante bygningene i hele området. Foran bygningene er det laget til en jordkjeller.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Hvordan et landskap oppleves varierer fra person til person, gjerne også over tid. Det er derfor ikke mulig å gjøre noen god vurdering av hvor "fint" et landskap er. Det er likevel mulig å beskrive landskapsformene, variasjonen i landskapet, særegenheter ved området osv. Dette gjør at hver enkelt leser kan gjøre seg opp en mening om landskapet. Samtidig er det klart at områder med f.eks. stor variasjon, særegne elementer, historisk dybde og god tilgjengelighet gir store muligheter for interessante opplevelser, og utgjør dermed en betydelig verdi.

Øyungen-området består av en rekke setrer som ligger mer eller mindre jevnt fordelt ut over et stort område rundt innsjøen Øyungen. Innsjøen er på ca. 6 km² og ligger 786 moh, omringet av fjelltopper på høyder fra ca. 900 til ca. 1100 moh. Fjelltoppene ligger med god avstand, og landskapet oppleves som åpent. Landskapet er småkupert og variert, men med relativt små høydeforskjeller. De høyeste haugene er dominerte av lav vegetasjon dominert av lyng, mens mindre eksponerte steder er preget av bjørkeskog. Det finnes også betydelige arealer med myr i området. Det kupert landskapet, sammen med trevegetasjon og relativt store avstander, gjør

at det i de færreste tilfeller er mulig å se fra seter til seter. De enkelte setrene fremstår derfor som atskilte enheter med hver sine karakteristika. Likevel bindes området sammen til en helhet av Øyungen og de større landskapsformene.

Øyungen-området kan deles i to deler som nås via ulike veger. Båttjønndalen ligger nordøst for innsjøen, og området som går under navnet Øyungen ligger sørvest for innsjøen. Den første setra man kommer til i Båttjønndalen er Langsåvolla. Denne setervollen ligger ved en stor kulp i elva Langsåa, og vollen strekker seg helt ned til bredden av denne. Setra ligger vestvendt med skogkledde lier rundt, og i øst strekker lia seg opp til høyfjellet. Sammen med kulpen i elva, ligger setra i et tydelig avgrenset rom i landskapet, og setra nås via en avstikker fra vegen gjennom Båttjønndalen. Setra har derfor en tydelig helhet, og fremstår som en tradisjonell seter.

Vårhusvollen er en av de minste setervollene i området, med bare en enkelt seter. Vollen ligger på sørsiden av en kolle omgitt av et småkupert terreng. Mot sør skråner landskapet sørover mot Øyungen, og avstanden til bredden er ca. 800 m i luftlinje. Vårhusvollen ligger lett synlig ved vegen, og fremstår som helhetlig og relativt autentisk.

Storvollen og Kvamsvollen ligger begge ved bredden av Øyungen og preges av dette. Setervollene ligger i dag nesten som lommer i bjørkeskogen, noe som gir dem en klar avgrensing. Disse to setrene ligger ved endene av hver sin vegstubb fra vegen gjennom Båttjønndalen, og fremstår ikke som naturlige utfartssteder. Setrene er heller ikke av de best bevarte når det gjelder kulturmiljø.

Figur 28. Raudåvolla ligger lengst nord i området ved foten av Raudhovdet. Setermiljøet er godt ivaretatt.

Raudåvolla ligger ved elva Raudåa, i enden av vegen gjennom Båttjønndalen og ved den nordligste enden av Øyungen, figur 28. Landskapet her er ganske åpent, da vollen ligger så høyt at bjørkeskogen er mer lavvokst og ligger som spredte klynger av trær. Området er oversiktlig og preges av de store landskapsformene, med fjellet Raudhovdet (1088 moh) som en markert rygg i vest. Seterhusa er lett synlige, og består av tradisjonelle bygninger som er tilpasset landskapet. Setra fremstår som et svært helhetlig og tradisjonelt kulturmiljø med god tilgjengelighet. Området er et naturlig utgangspunkt for turer i høyfjellet.

I det sørvestre området, Øyungen, er Steinsvolla den første setra man kommer til i det undersøkte området. Steinsvolla ligger nordvendt og skrånende ned mot innsjøen, vel 300 m lenger sør. Øyungen-vegen går inntil setra, slik at denne er lett tilgjengelig og synlig. Det er imidlertid noe gjengrodd mellom vegen og setra, som hindrer fri

utsikt. Setra er en av de godt bevarte, helhetlige setermiljøene i området, med en typisk setervoll og tradisjonelle bygninger. Både gressvollen og bygningene er for det meste i god stand, og utgjør slik et spennende element langs vegen her. Det er imidlertid satt opp noen hytter i nærheten av setra, noe som bryter det helhetlige preget noe.

Ved Steinsvollan tar man av mot Elgsjøen og setra Elgsjømoen, ca. 2,5 km lenger sør. Setra ligger på en slette ved den østre enden av Elgsjøen, og er omgitt av lave åser, de nærmeste dekket av bjørkeskog, mens de høyere og lenger unna er dekket av lyng og mose. Landskapet fremstår som åpent, med rolige landskapsformer. Det ene seterbruket her har drift med melkeproduksjon, og setra fremstår som levende og aktiv. Setervollen og noe av omlandet er som en følge av drifta åpent og relativt velholdt, selv om gjengroinga også her er tydelig. Gamle bygninger gir setra stor historisk dybde, samtidig som moderne elementer gir et bilde av et seterbruk i endring. Setra er lett tilgjengelig, og en attraksjon i seg selv. Området kan også være et godt utgangspunkt for turer innover i fjellet.

Almåsvollen og den nordre Gjesvollen ligger østvendt vel 50 m fra den vestre bredden av Øyungen, med den søndre Gjesvollen litt lenger sør. For å nå frem til setrene, må man ta av en sidevei til setervegen som går videre inn til Meiåvollan, og de er ikke synlige fra denne. Selv om det på setrene er bevart en del av vollen og flere eldre bygninger, fremstår ikke disse setrene som blant de mest tradisjonelle i området. De utgjør likevel en interessant helhet som er vel verdt å ta vare på. Rundt setrene er det bjørkeskog som dominerer, og gjør at selve setrene får en tydelig avgrensning som et rom i landskapet.

Nesgardsvollan er sterkt preget av gjengroing og forfall av bygninger, bortsett fra selve seterstuene. Dette gjør at det i dag ikke fremstår som en godt bevart seter, figur 29. Likevel er de historiske elementene med på å trekke linjer tilbake i tiden, og Nesgardsvollan ligger dessuten lett synlig ved vegen. For at setra igjen skal fremstå som en helhet trengs først og fremst rydding av skog og kratt.

Figur 29. Nesgardsvollan er en av de setrene der gjengroinga er tydeligst. I tillegg er noen av bygningene i fremskredet forfall. Setra fremstår i dag som et resultat av endret bruk av utmarksressursene.

Den siste setra er Meiåvollan, som også er den som ligger lengst vest i området. Meiåvollan ligger der elvene Meiåa og Forda møtes, og består egentlig av to setervoller. Begge fremstår som tradisjonelle setrer med et godt bevart kulturmiljø med en tradisjonell setervoll og et variert bygningsmiljø rundt denne. Landskapet her er dominert av rolige landskapsformer med spredte treklynger og kratt på flatene, og mer lyng- og grasdominert og snau vegetasjon i haugene. Terrenget er forholdsvis åpent med god utsikt, og området er et svært godt utgangspunkt for turer innover i fjellheimen. Setra fremstår imidlertid som så helhetlig og godt bevart at den gjerne kan være et turmål i seg selv.

Inngrep og trusler

Det er gjort svært få større, moderne inngrep i Øyungen-området. Dette gjør at området i dag fremstår som helhetlig, tradisjonelt og bevaringsverdig. Et slikt relativt urørt seterområde blir ømfintlig også for relativt beskjedne inngrep, da det tradisjonelle og unike preget raskt kan gå tapt.

Når det gjelder inngrep, er de nyere bilvegene inn i området de viktigste. De fremstår som tydelige, moderne linjer i landskapet. Likevel er vegene underordnet terrengformene, og er i stor grad lagt naturlig der setervegen gikk også i tidligere tider. Dette gjør at vegene i liten grad fremstår som forstyrrende elementer. Snarere er de uttrykk for at området ennå er et levende kulturlandskap, hvor vegene er en nødvendig del av de aktiviteter som foregår her.

Det er ikke lagt ut større hyttefelt innenfor det undersøkte området, men det er likevel satt opp en god del enkelthytter. Alle hyttene har en moderat størrelse og er for det meste godt plassert i terrenget. Noen er lagt slik at de mer eller mindre skjules av skog og går i ett med terrenget, mens andre er lagt i tilknytning til eldre setervoller. Samlet sett utgjør hyttebygginga likevel et betydelig inngrep i området, og bidrar til at det tradisjonelle samspillet mellom seterhus, setervoll og terrenget rundt vannes ut. Ytterligere hyttebygging i området vil i stor grad komme i konflikt med de kvalitetene området i dag innehar, men siden hyttebygging ikke er tillatt i vernebestemmelsene, anses dette likevel som et lite problem.

Modernisering av eksisterende seterbygninger kan også utgjøre en potensiell trussel mot den tradisjonelle helheten i området. Enkle tiltak som flaggstenger, stakittgjerdar, utepeiser og lignende kan være nok til at en seter forandrer karakter. Vi ser allerede i dag at slike tiltak har bidratt til at enkelte setrer er i ferd med å miste sitt tradisjonelle preg, og i større grad fremstår som hytter enn som setrer. Dette er uheldig om målet er å bevare et særpreget og verdifullt kulturlandskap som beskrevet i verneforskriften.

Den største trusselen mot kulturlandskapet i området er likevel endringer i vegetasjonen. Gjengroing av tidligere åpne arealer er den synlige effekten av disse endringene, som i stor grad også påvirker landskapet og opplevelsen av det. Flere av setervollene er i dag i begynnende gjengroing, noen er allerede svært gjengrodd. Den mest omfattende gjengroingen skjer likevel på arealene rundt setrene, som tidligere var relativt hardt beitet av et stort antall krøtter. I dag er det stort sett kun sau på utmarksbeite som benytter beitearealene. Slik beiting gir aldri et høyt nok beitetrykk til at småbjørk og annet kratt holdes nede. Uten mer omfattende beiting i området vil gjengroinga ubønnhørlig fortsette. Til slutt er kun setervollene igjen som åpne kulturmarker. Vegetasjonen for øvrig vil da ikke lenger bære preg av seterdrift, men kun reflektere naturlige variabler som jordbunnsforhold og høyde over havet. Mangelen på beitedyr gjør også noe med folks opplevelse av landskapet, da beitedyr i stor grad bidrar til et livlig og variert landskapsbilde.

Gjengroingen fører også til endringer i vegetasjonssammensetningen, der typiske kulturmarksarter vil måtte vike for mer trivielle fjellarter. Slik utgjør også gjengroinga en trussel mot det biologiske mangfoldet i kulturmarka. Allerede i dag er det svært lite igjen av typisk, artsrik kulturmark i området. Dette skyldes først og fremst mindre beiting og slått. På setervollene endres også vegetasjonen i mer artsfattig retning, noe som skyldes endret drift, blant annet med bruk av kunstgjødsel på enkelte av setrene.

Vurdering av området

Øyungen-området er et verdifullt og helhetlig seterområde som også er vernet som landskapsvernområde. Området har mange godt bevarte setrer og er lite berørt av moderne inngrep. Det er innslag av gammel kulturmark på flere av setrene, og bygningsmiljøene er generelt svært godt ivaretatt. Området fremstår som svært attraktivt for allmennheten for turgåing og opplevelse av fjell- og seterlandskapet. Kvalitetene i området er i dag først og fremst truet av gjengroing og manglende drift på setrene.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

Kulturlandskap skapes gjennom gjensidig påvirkning mellom natur og kultur. Særlig verdifulle kulturlandskap har ofte bevart gamle kulturmarker og har gjerne mange kulturminner. De byr også på varierte og interessante landskap. Sammenhengen mellom kulturmark og bygningsmasse er også med på å skape helhetlige og særlig verdifulle kulturlandskap. Derfor er det viktig at både bygninger og kulturmark ivretas og sees i sammenheng.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene i Øyungen-området, bør det prioriteres å arbeide med følgende:

- Sette i stand og skjømte setervollene og de nærmeste beitearealene rundt på et representativt utvalg setrer
- Øke bruken av seterområdene i næringsssammenheng, først og fremst gjennom økt beitebruk
- Sette i stand de tradisjonelle bygningene med respekt for opprinnelig arkitektur og byggeskikk i seterområder
- Legge bedre til rette for opplevelse av kulturlandskapet, blant annet med skilting/merking av setrene

Det er i praksis neppe mulig å sette i stand og holde ved like alle setrene og hele seterlandskapet i et slikt stort område. Man bør derfor se på hvilke arealer som er mest verdifulle og prioritere disse når innsats og midler skal fordeles. Dette kan være områder med høyt artsmangfold, stor opplevelsesverdi el. l. Det er i denne sammenheng også viktig at man vurderer hvor det er størst muligheter for å få gjennomført tiltak i praksis. Denne prioriteringen må skje lokalt i samarbeid mellom kommunen, som ansvarlig myndighet, og grunneiere og brukere av området. Da får man den lokale forankringen som er nødvendig for at et slikt prosjekt skal bli fulgt opp på lang sikt.

For å unngå at de gamle slåtte- og beiteområdene på og rundt setervollene gror igjen, er det nødvendig å sette disse i stand og følge opp med riktig skjøtsel. Den innsats som har vært gjort til nå, har trolig vært for tilfeldig og for lite målrettet. Området bør deles inn i delområder, slik at innsatsen målrettes bedre og kan styres mot mindre arealer. Å dele inn slik gjør også at man setter opp en prioritering over hvilke arealer som er viktige og hvilke som er mindre viktige.

Delområdene kan ha ulik størrelse, alt etter hvor mye innsats som trengs og hvilke ressurser man har til rådighet. Delområdene bør arbeides med et av gangen, før de inngår i den løpende skjøtselen av området (med beiting og eventuelt slått). I hvert enkelt delområde bør det først ryddes helt for uønsket vegetasjon. Der det tidligere var enkeltrær eller små treklynger ved setrene, kan noen trær få stå igjen (med tanke på foryngelse bør disse være av ulik alder). Det er viktig at all einer- og vierkratt ryddes og at alt avkappet materiale fjernes fra området og eventuelt brennes. Mer om restaurering av gammel kulturmark finnes i vedlegg I til rapporten. Det kan søkes tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen til rydding av slik gammel kulturmark.

Etter ryddinga må arealet følges opp med et hardt nok beitetrykk, slik at arealet ikke så raskt gror igjen. Et passende beitetrykk kan bare oppnås ved å gjerde inn det ryddete arealet for seg, og dermed styre beitetrykket bedre. Seterdriften kan gjerne inkludere både sau- og kubeite. Ved sesongens slutt skal graset være godt nedbeitet. Mer om skjøtsel av gammel kulturmark finnes i vedlegg I til rapporten.

For arealer med høyt arts mangfold og som blir skjøttet på tradisjonelt vis (gammel kulturmark) gis det nå *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark* gjennom det regionale miljøprogrammet. Arealene med gammel kulturmark lokaliseres til Meiåvollan (de åpne arealene rundt de inngjerdede parsellene) og til Steinsvollan. For at en skal kunne utløse dette tilskuddet, stilles imidlertid krav om at området har tilstrekkelig skjøtsel til at arts mangfoldet opprettholdes.

En generelt høyere intensitet av beiting vil bidra til at landskapet lettere holdes åpent også på de arealene som ikke kan defineres som gammel kulturmark, og at gjengroinga ikke blir for rask og omfattende. Særlig bør det fås til et hardere beitetrykk rundt setrene. Her kan utlegging av saltstein være et av flere tiltak som bidrar til å styre beitinga til ønskede arealer. Det bør også vurderes om det er mulig å få til tradisjonell drift på flere av setrene i området, gjerne i kombinasjon med turisme. Det vises i denne sammenheng til at setertilskuddet gjennom det regionale miljøprogrammet økte vesentlig fra og med 2005.

Å ta vare på den gamle bygningsmassen er også sentralt for å ta vare på kulturmiljøet her. I denne sammenheng bør man følge opp det restaureringsarbeidet som allerede er gjort med nødvendig vedlikehold. For helheten i kulturmiljøet er det viktig at ikke bare seterstua holdes ved like, men også uthus som fjøs og løer. Det er samlingen av mange, små bygninger med ulike funksjoner som skaper den unike stemningen på en seter. I tillegg bør man unngå elementer som ikke hører hjemme i et setermiljø, som stakittgjerder, flaggstenger, falske vindussprosser o.l.

Det finnes flere gamle, bevaringsverdige bygninger i området som trenger snarlig restaurering om de ikke skal forfalle helt. Dette gjelder først og fremst uthus, men også noen seterstuer er i begynnende forfall. Når slike verdifulle bygninger skal settes i stand, bør dette skje i henhold til prinsippene beskrevet i vedlegg II til rapporten. Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen til restaurering av bevaringsverdige bygninger i kulturlandskapet.

Øyungen-området er i dag lett tilgjengelig for allmennheten, men det mangler en del på informasjonssiden. Små informasjonstavler eller lignende vil være med på å gi en større totalopplevelse for de som besøker området. Jo mer kunnskap man har om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. På den andre siden vil det være vanskelig å se verdien i kulturlandskapet dersom man ikke kan noe om det. Den lokale

historien rundt seterdrifta, og særlig omfanget av den, er ukjent for mange tilreisende. Opplevelsen av kulturlandskapet ville for disse bli langt større med små informasjonstavler på aktuelle steder. Også merking av natur- og kulturstier kan inngå i et slikt tilretteleggingsprosjekt.

Tiltak for å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet kan gis tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen, og omfatter blant annet etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking. Mer informasjon om slike tiltak finnes i vedlegg II til rapporten.

5 Kilder

Kilder på internett

- Lovdata 2007. FOR 2001-12-21 nr 1569: Forskrift om verneplan for Forollhogna med tilliggende dalfører, vedlegg 6, vern av Øyungen landskapsvernområde, Holtålen og Røros kommuner, Sør-Trøndelag. <http://www.lovdata.no/for/lf/mv/xv-20011221-1569.html> [Sisert 18.01.2007].
- NGU 2007. Berggrunnsgeologidatabasen [online]. Tilgang: <http://www.ngu.no/kart/bg250/> [Sisert 13.02.2007].
- Holtålen kommune 2007. Generell info. I *Holtålen kommune* [online]. Tilgang: <http://www.holtalen.kommune.no> [Sisert 26.07.2007].